

**INNOVATIE
EXPO *21**

**JONGE
KLIMAATBEWEGING**

YOUTH CLIMATE DEALS

Kortetermijndoelen geformuleerd vóór en dóór de toekomst. Een samenwerking tussen de jongerenwerkgroep van de InnovatieExpo21 en de Jonge Klimaatbeweging.

Het is NU tijd voor actie!

IN 2025 ...

POLITIEK LEIDERSCHAP	Is de generatietoets ingevoerd voor het klimaatbeleid	Is er een Klimaatautoriteit ingevoerd
WONEN	Wordt de openbare ruimte niet meer enkelvoudig gebruikt	Worden woongemeenschappen gestimuleerd met subsidies en een nationaal informatiepunt
	Geen onbenut dak, maar enkel nog duurzame groenblauwe en energieleverende daken op alle overheidsgebouwen	Is er een grootschalig landelijk vergoeringsprogramma voor alle wijken van Nederland
VOEDING	Is de veestapel met 30% ingekrompen	Is het oppervlak van voedselbossen opgeschaald tot 5000 ha en zijn 1000 nieuwe stadslanderijen aangelegd
	Is een vleestaks ingevoerd en is de belasting op groente en fruit afgeschaft	Bieden overheidsinstellingen uitsluitend lokale en seizoensgebonden producten aan
WERKEN	Bestaan er geen maatschappelijke BV's zonder klimaatcommitting	Worden maatschappelijke BV's sterk gestimuleerd met (belasting)voordelen
	Zijn reclames van vervuilende sectoren verboden	Heeft de overheid in de 25 grootste steden deelplatformen ontwikkeld
ONDERWIJS	Duurt het niet langer dan 2 jaar totdat duurzaamheid in het curriculum weer wordt geëvalueerd	Ligt er een plan van aanpak voor de implementatie van de Whole School Approach
	Is het totale oppervlak van onze schoolpleinen 50% groen	Helpt de overheid scholen om de buitenschoolomgeving te vergroenen en te verduurzamen
CIRCULARITEIT	Is 23 miljard euro aan belastingen verschoven van arbeid naar grondstoffen	Is er een circulariteitswet ingevoerd
	Is er een reparatie-index verplicht voor elektronische apparaten	Is er een ambitieuze circulaire innovatieaanpak en -fonds
ENERGIE	Is de energietransitie en warmtetransitie zonder lokale inbedding verleden tijd	Is er een nationaal programma gedragsverandering en participatie
	Zijn de impliciete subsidies op fossiele brandstoffen uitgefaseerd	Is er een transformatieve investeringsimpuls van 15 miljard euro gerealiseerd
MOBILITEIT	Zijn vluchten korter dan 750 kilometer niet meer toegestaan	Is flexibel werken en vanaf de gewenste locatie werken de norm
	Is er geen duur openbaar vervoer meer, maar is het minimaal 30% goedkoper	Is het programma 'Mobility as a Service' grootschalig uitgerold

THEMA POLITIEK LEIDERSCHAP

Instrumenten

- In 2025 is de generatietoets ingevoerd voor klimaatbeleid.
- In 2025 is een Klimaatautoriteit ingevoerd.

HOUDING

Met het huidige beleid komen we niet in de buurt van de 1,5-graadsamenleving, waar jongeren zich voor inzetten. De huidige politieke houding van pappen en nathouden brengen de klimaatdoelen niet dichterbij. Jongeren maken zich terecht zorgen over hun toekomst. Uit een peiling onder de achterban van de Jonge Klimaatbeweging blijkt dat 83% van de jongeren geen vertrouwen heeft in het behalen van het klimaatdoel voor 2030. Politieke leiders dienen dit vertrouwen te herstellen, zodat jongeren een perspectief kunnen hebben op een gezonde, leefbare en fijne toekomst. Dit vraagt om leiders die niet volgen, maar leiden. We willen leiders die een trekkersrol innemen in de aanpak van de klimaatcrisis.¹

Niet volgen, maar leiden

Politieke leiders worden gekozen om het land te leiden naar een goede toekomst met perspectief op de lange termijn. De politiek vermijdt echter vaak moeilijke keuzes, vooral wanneer deze invloed hebben op de lange termijn. Bij het afspreken van emissiereductiemaatregelen zijn politieke leiders vooral bezig met de korte termijn en de laagste kosten. Lange termijn klimaatbelangen worden nog te vaak uitgewisseld voor korte termijn economische belangen. Politieke leiders leiden niet, maar volgen de (soms kortzichtige) voorkeuren van hun achterban.

Voor systeemverandering moeten leiders daadkrachtig zijn en leiden. Ze moeten vol vertrouwen kiezen voor het beleid dat past binnen het landsbelang, vooral als het om een crisis gaat. Leiders moeten zich niet alleen blindstaren op wat mogelijk lijkt, maar doen wat nodig is voor de 1,5-graadsamenleving. Ongeacht of die keuzes populair zijn bij hun achterban. Een visie die niet enkel rekening houdt met aankomende verkiezingen. De klimaatcrisis is een lange adem van tientallen jaren. Korte, maar tegenstrijdige oplossingen helpen daar niet bij. Het wordt tijd dat een juiste omslag wordt gemaakt en maatregelen worden genomen op basis van feiten en wetenschap.

Neem een trekkersrol in de aanpak van de klimaatcrisis

De coronapandemie en klimaatverandering zijn beide grote crises. Gedurende de coronacrisis hebben we gezien dat we niet volledig kunnen uitgaan van de eigen verantwoordelijkheid van burgers en dat een trekkersrol van de overheid cruciaal is. Het is daarom niet meer dan logisch om deze geleerde lessen mee te nemen naar de aanpak van de klimaatcrisis.

Wij pleiten daarom voor écht politiek leiderschap waarbij de overheid de leiding neemt om uit de klimaatcrisis te komen en niet langer maatregelen voor zich uit schuift. Stel een morele norm en motiveer burgers van het belang van landelijke verduurzaming door onder andere campagnes uit te rollen en fiscale prikkels in te stellen. Zet net zoals bij de coronacrisis in op de benodigde maatregelen die wetenschappers bepleiten. Zorg daarbij ook voor goede en heldere communicatie. Help álle burgers te verduurzamen door verduurzaming toegankelijk te maken voor iedereen. Neem een duidelijk standpunt: samen moeten we de klimaatcrisis aanpakken. Functioneer als trekker en doe wat nodig is!

INSTRUMENTEN

Naast daadkrachtig leiderschap moet een goede leider op het gebied van het klimaat ook gebruik maken van instrumenten om de klimaatdoelen te halen. Door gebruik te maken van deze instrumenten kan een goede leider niet alleen het land mee krijgen, maar de burgers en organisaties ook activeren tot actieve participanten in de strijd tegen de klimaatverandering. Voor goed leiderschap dient het kabinet in 2025: (1) een generatietoets voor klimaatbeleid verplicht te stellen en (2) een Klimaatautoriteit in te voeren.

Maak een generatietoets voor klimaatbeleid verplicht

Het klimaatvraagstuk vereist een consistente aanpak voor de lange termijn. De verre toekomst dient een belangrijkere rol te spelen bij de huidige ontwikkeling van het klimaatbeleid. Momenteel worden onder druk van politieke belangen en bedrijfsbelangen lange termijn klimaatbelangen echter nog te vaak uitgewisseld voor korte termijn economische belangen. Zo worden maatregelen die op de korte termijn mogelijk impopulair zijn veelal geschuwd of afgezwakt ingevoerd, zoals volumemaatregelen in de landbouw of de CO₂-heffing. Deze maatregelen zijn op de lange termijn echter wel zeer effectief en strikt noodzakelijk voor het behalen van de klimaatdoelen.

Jongeren vinden het daarom belangrijk dat de regering en de Staten-Generaal op een structurele basis rekening houden met de effecten van beleidsmaatregelen voor jonge en toekomstige generaties. Met de implementatie van een verplichte generatietoets, worden nieuwe akkoorden of pakketten van maatregelen voor het klimaat, zoals het Klimaatakkoord, getoetst op de gevolgen voor jonge en toekomstige generaties op de lange termijn. Zo kan bij nieuwe beleidskeuzes, zoals het openstellen van Lelystad Airport of de verbreding van de A27, meegewogen worden of dit in het belang is van jonge generaties en of het verenigbaar is met de klimaatdoelen voor 2030 en 2050.

Daarnaast zorgt de generatietoets ervoor dat bij beleidskeuzes niet alleen wordt gekeken naar CO₂-reductie voor de laagste prijs, maar ook de vormgeving van de transformatie naar een klimaatneutrale economie in 2050. De generatietoets wordt al toegepast bij het Nationale Groeifonds. Het klimaat is bij uitstek een onderwerp dat de jonge en toekomstige generaties raakt. Het is dan ondenkbaar om hierbij de generatietoets niet toe te passen.

Voer een Klimaatautoriteit in

Bij de ontwikkeling van klimaatbeleid speelt vaak nog een preoccupatie met de korte termijn. De invoer van een Klimaatautoriteit dient daarom als bewaker van lange termijn klimaatbeleid. De Klimaatautoriteit heeft als kerntaak om het klimaatbeleid op lange termijn te bewaken en adviseert zwaarwegend over tussendoelen en over specifieke onderwerpen. Als onderdeel hiervan stelt de Klimaatautoriteit aan de regering juridisch bindende, periodieke emissiebudgetten voor. Door middel van deze emissiebudgetten worden klimaatdoelstellingen op de lange termijn vertaald naar tastbare doelen voor de korte termijn. De regering mag alleen met goede onderbouwing en een meerderheid in het parlement van deze emissiebudgetten afwijken.

De Klimaatautoriteit bestaat uit een meerkoppig college en functioneert op afstand van de politiek. Dit isoleert de Klimaatautoriteit van kortzichtige politieke druk en maakt de autoriteit onafhankelijk en onpartijdig. De Klimaatautoriteit geeft tevens uitvoering aan de volgende functies:

Voorstellen emissiebudget

Het aan de regering en de Tweede Kamer voorstellen van juridisch bindende, periodieke emissiebudgetten (voor 3 tot 5 jaar), afgestemd op de klimaatdoelen voor 2030 en 2050. De regering kan alleen beargumenteed en met instemming van het Parlement afwijken van de voorgestelde emissiebudgetten. Door middel van deze emissiebudgetten worden klimaatdoelstellingen op de lange termijn vertaald naar tastbare doelen voor de korte termijn.

Beleidspakketten voor emissiereductie voorstellen

De Klimaatautoriteit stelt op basis van gedegen onderzoek beleidspakketten voor om de gestelde emissiebudgetten te behalen. Vervolgens is het aan de politiek om keuzes te maken in de beleidsmix. Een essentiële voorwaarde voor de beleidskeuzes is dat de beleidspakketten altijd op moeten tellen tot voldoende reductie om onder de emissiebudgetten te blijven.

Voortgangstoets uitvoeren

Het regelmatig toetsen van nieuw beleid aan de emissiebudgetten en de klimaatdoelen. Ook het gevraagd en ongevraagd adviseren over het gewenste langetermijnklimaatbeleid valt hieronder.

Signaleren maatschappelijke ontwikkelingen

Het signaleren en agenderen van maatschappelijke ontwikkelingen die relevant zijn voor het langetermijnklimaatbeleid, zoals het gebrek aan participatie, en het monitoren van de beleidsvoortgang in een periodieke rapportage aan de Tweede Kamer

Eerder heeft de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid in zijn WRR-Policy Brief 5 ook geadviseerd voor het instellen van een Klimaatautoriteit.² Ook internationaal is een gelijksoortige autoriteit niet onbekend. Zo is in het Verenigd Koninkrijk het Britse Committee on Climate Change voor een groot deel verantwoordelijk voor de reeds gerealiseerde uitstootreductie van 38% ten opzichte van 1990.³

Kortom, de Klimaatautoriteit zorgt voor een consistente koersbepaling die het langetermijnbeleid bewaakt voor het klimaat over kabinetten heen. Daarnaast zorgt het voor samenhang tussen thema's zoals circulaire economie, biodiversiteit en klimaatadaptatie. Een Klimaatautoriteit heeft het overzicht en de expertise om tijdig beleidsinconsistenties en koppelkansen te identificeren. Ook is de Klimaatautoriteit geïsoleerd van kortzichtige politieke druk. Op die manier wordt het makkelijker om maatregelen te nemen die op de korte termijn mogelijk impopulair zijn, maar op de lange termijn noodzakelijk zijn voor het behalen van de klimaatdoelen. Met een Klimaatautoriteit is de vrijblijvendheid voorbij.

THEMA WONEN

Slim ruimtegebruik & ruimtes delen

- In 2025 wordt de openbare ruimte niet meer enkelvoudig gebruikt
- In 2025 worden woongemeenschappen gestimuleerd met subsidies en een nationaal informatiepunt.

Duurzame Steden en Groenblauwe Aders

- In 2025 is er geen onbenut dak op alle overheidsgebouwen, maar enkel nog duurzame groenblauwe en energieleverende daken.
- In 2025 is er een grootschalig, nationaal vergroeningsprogramma voor alle wijken van Nederland

SLIM RUIMTEGEBRUIK & RUIMTES DELEN

In 2050 maken we slim en efficiënt gebruik van de beschikbare ruimte. Zo kunnen we wonen op het water, bouwen we de hoogte in en wonen we in voorheen leegstaande gebouwen. We wonen kleiner, maar we hebben tegelijkertijd meer ruimte tot onze beschikking door ruimtes te delen. Iedereen woont in een woning die past bij de gezins-, leef- en werksituatie. Het is gemakkelijk om naar een passende woning te verhuizen en gebruikelijk om van woning te ruilen, bijvoorbeeld voor vakanties. Functies zoals kantoor-, werk- en woonruimte worden waar mogelijk gecombineerd.⁴ Om deze toekomst voor 2050 te kunnen realiseren dient het kabinet in 2025: (1) te zorgen dat de openbare ruimte niet meer enkelvoudig wordt gebruikt, (2) woongemeenschappen te stimuleren met subsidies en een landelijk informatiepunt.

De openbare ruimte wordt niet meer enkelvoudig gebruikt

Ruimte is schaars in Nederland. We moeten de ruimte dus zo goed mogelijk benutten. De steden staan voor diverse opgaven: het realiseren van duurzame energieopwekking, verstedelijking, klimaatadaptatie en het stimuleren van biodiversiteit. Deze opgaven kunnen integraal worden aangepakt door middel van ingrepen die lokaal vaak goed te combineren zijn.⁵ In de context van de energietransitie wordt ruimtegebruik al vaak door veel actoren benadrukt, zoals het Nationaal Programma Regionale Energie Strategie, Provincie Zuid-Holland, Noord-Hollandse Energie Regio, PBL en de Nationale Omgevingsvisie.^{6,7,8,9,10} Meervoudig ruimtegebruik is toe te passen op landschapsontwikkeling, de ontwikkeling van de openbare ruimte en op het gebruik van gebouwen.

Vanwege de grote opgaven die op dit moment samenkomen in de steden moet meervoudig ruimtegebruik de standaard zijn. Zo zijn ruimtes die alleen als parkeerplaats dienen verleden tijd. We hangen er ook zonnepanelen boven en leggen er groen bij aan. Gebouwen gaan daarnaast ecosysteemfuncties vervullen. Op deze manier helpen we de energietransitie, klimaatadaptatie en biodiversiteit verder. Om dit te verankeren passen we de (ruimtelijke) normen aan en verplichten we dit voor gemeenten.

Stimuleer woongemeenschappen met subsidies en een nationaal informatiepunt

Een woongemeenschap is een collectieve woonvorm waarbij bewoners samen eigenaar en beheerder zijn en diverse faciliteiten met elkaar delen. Woongemeenschappen vergroten sociale cohesie, bevorderen participatie en bottom-up eigenaarschap, stimuleren duurzaamheid en zorgen ervoor dat (woon)ruimte in de stad efficiënter wordt ingezet door het delen van ruimtes.^{11,12} Op dit moment zijn er echter nog veel barrières die het oprichten van een woongemeenschap bemoeilijken.¹³

Woongemeenschappen kunnen juist voor jongeren een uitkomst bieden. Denk bijvoorbeeld aan starters met een studieschuld die tussen wal en schip belanden: te veel inkomen om aanspraak te maken op een sociale huurwoning en te weinig inkomen om een huis te kopen door de enorme studieschuld die op hun schouders rust. De overheid moet drempels wegnemen in de opstartfase van woongemeenschappen door voor 2025 de bestaande subsidie voor planvorming uit te breiden voor alle doelgroepen en te zorgen voor een landelijk informatiepunt ter 'ontzorging' van initiatieven.¹⁴

Om het aansluiten bij een woongemeenschap makkelijker te maken zou dit landelijke informatiepunt ook een soort van 'Tinder'-platform moeten ontwikkelen waar geïnteresseerden elkaar kunnen ontmoeten. Er zijn daarnaast nog diverse manieren om bestaande barrières weg te nemen en stimulerend beleid vorm te geven, maar dit zou een eerste belangrijke stap zijn.

DUURZAME STEDEN & GROENBLAUWE ADERS

In 2050 is het wonen in steden aangenaam voor zowel mens als dier. Groene en blauwe stadsaders zorgen voor een duurzame en gezonde leefomgeving waarin iedereen fijn woont. We wonen op maximaal tien minuten lopen van een kwalitatief groenblauw gebied. Waterrijke groengebieden combineren verschillende functies op een slimme manier. Ze zuiveren de lucht, reguleren de temperatuur, bieden plaats aan biodiversiteit, werken stressverlagend en verminderen de kans op wateroverlast. In de stad zijn weinig parkeerplaatsen en is er minder verkeersruimte zodat we de groenblauwe stad de ruimte kunnen geven. Binnen stedelijke gebieden kun je je alleen nog met klimaatvriendelijk vervoer bewegen. Onze binnensteden zijn volledig autovrij.¹⁵ Om deze toekomst voor 2050 te kunnen realiseren dient het kabinet in 2025: (1) alle overheidsgebouwen van een (plan voor) duurzame groenblauwe en/of energieleverende daken te hebben voorzien; (2) een grootschalig landelijk vergroeningsprogramma voor alle wijken van Nederland te hebben opgezet.

Alle overheidsgebouwen hebben duurzame groenblauwe en/of energieleverende daken

Groenblauwe daken, bieden mens, natuur en klimaat enorm veel voordelen: ze houden water vast, zuiveren de lucht, besparen energie, verkoelen, reduceren geluidsoverlast en zorgen voor biodiversiteit.^{16,17,18}

Veel gemeenten bieden al een subsidie aan voor groenblauwe daken. Ook bestaat er al een 'Nationaal Dakken Plan'¹⁹ waarbij organisaties uitgenodigd worden om mee te doen en hun daken te vergroenen.

Harde afspraken en doelen ontbreken echter.

Om de daken van Nederland beter te benutten voor zowel zonnepanelen als groenblauwe daken moet de overheid het goede voorbeeld geven. Alle platte daken van overheidsgebouwen (eigendom van rijk, provincie, gemeente of waterschap) moeten een groenblauw dak, zonnepanelen of een hiervan hebben. Voor nieuwbouw van overheidsgebouwen moet dit vanaf 2023 verplicht zijn. Van alle andere daken is 50% in 2025 groenblauw of energieopwekkend.

Maak een grootschalig nationaal vergroeningsprogramma voor alle wijken van Nederland

Het investeren in een groene stad levert veel op: het vermindert de kans op wateroverlast, verkoelt de stad in de zomer, draagt bij aan gezondheid, welzijn en sociale cohesie, trekt bedrijven aan, zorgt voor biodiversiteit en verhoogt de waarde van huizen en kantoren.²⁰ Hoewel het vergroenen van steden al lange tijd hoog op de agenda staat, zijn er nog geen harde afspraken gemaakt.^{21,22} Het écht vergroenen van de steden lijkt nog maar weinig te gebeuren. Er zijn geen harde richtlijnen of doelstellingen om voldoende groen in een wijk te garanderen en dat terwijl er wél harde richtlijnen zijn als het gaat om het aantal parkeerplaatsen in een wijk.

Er moet een grootschalig en ambitieus landelijk programma komen om steden te vergroenen. Als onderdeel hiervan moeten richtlijnen en normen ontwikkeld voor onder andere het aantal bomen, het percentage onverhard (groen) oppervlak, het waterbeheer en ingrepen om bijen, vogels en insecten een beter thuis te geven in de wijk.²³ Dit moet gepaard gaan met stevige financiële ondersteuning. Het is duidelijk dat dit honderden miljoenen tot wellicht miljarden zal vragen. Gemeenten Utrecht en Amsterdam hebben ook recent een oproep gedaan dat hier meer geld voor nodig is.

THEMA VOEDING

Circulaire stromen in de landbouw

- In 2025 is de veestapel met 30% ingekrompen.
- In 2025 is het oppervlak van voedselbossen opgeschaald tot 5000 ha en zijn 1000 nieuwe stadslanderijen aangelegd.

Gezonde en duurzame voeding betaalbaar voor iedereen

- In 2025 is een vleestaks ingevoerd en is de belasting op groente en fruit afgeschaft.
 - In 2025 bieden overheidsinstellingen uitsluitend lokale en seizoensgebonden producten aan.
-

CIRCULAIRE STROMEN IN DE LANDBOUW

In 2050 produceren we ons voedsel circulair en klimaatneutraal met ruimte voor mens, natuur en milieu. De productie van voedsel heeft een positieve impact op de aarde: voedselproductie, natuur en biodiversiteit versterken elkaar. In 2050 is er voldoende voedsel voor de gehele wereldbevolking en de landbouwsector heeft zich aangepast aan een veranderend klimaat. We zorgen ervoor dat er nauwelijks broeikasgassen worden uitgestoten. Binnen de hele voedselketen sluiten we de kringlopen, waarbij we niet meer grondstoffen gebruiken dan noodzakelijk. Reststromen gebruiken we in de keten weer als grondstof voor de bodem. Tegelijkertijd gebruiken we niet meer land voor de productie van voedsel dan nodig is.²⁴ Om deze toekomst voor 2050 te kunnen realiseren dient het kabinet in 2025: (1) de veestapel met 30% gereduceerd te hebben, (2) het oppervlak voedselbossen opgeschaald te hebben tot 5000 ha en een totaal van 1000 nieuwe stadslanderijen gerealiseerd te hebben.

Krimp de veestapel met 30% in tot 2025

Voor een klimaatneutrale economie is het van essentieel belang dat de veestapel krimpt. Productie van dierlijke producten zorgt voor: (1) veel uitstoot, (2) grote inefficiëntie in de voedselketen en (3) complicaties in de transitie naar kringlooplandbouw.^{25,26}

Waar de gemiddelde Nederlander 77 kg vlees consumeert,²⁷ zijn in vergelijking met de rest van Nederland inmiddels dubbel zoveel jongeren vegetariër en geeft 52% aan bewust minder vlees te consumeren.^{28,29}

Onder jongeren is er een eiwittransitie gaande die aangemoedigd en gestimuleerd moet worden door de overheid. Om deze eiwittransitie te ondersteunen, dient het kabinet zich allereerst te focussen op het uitfaseren van massaproductie in de bio-industrie. Hiervoor moet de veestapel daarom in de aankomende vier jaar krimpen tot en met 30% in 2025. De uitkoop van veehouderijen, het afromen van productierechten (fosfaat & dieren) en invoering van nieuwe normen/regelgeving zijn hierbij bruikbare instrumenten.

Schaal het oppervlak voedselbos op tot 5000 ha in 2025 en leg 1000 nieuwe “stadslanderijen” aan

Een voedselbos is een mooi concept om de natuur haar gang te laten gaan waarbij menselijke interventie nauwelijks nodig is.³⁰ Stadslandbouw brengt de productie van gezond voedsel dicht bij de plek van consumptie en brengt mensen buiten samen. Daarom plukken we met zijn allen de vruchten van het opscha-

len van Nederlandse voedselbossen en stadslandbouw. Ondanks dat voedselbosbouw geen totaaloplossing is, is er onder Nederlandse boeren en particulieren voldoende animo om te ondernemen volgens deze principes wanneer de opbrengst dat rechtvaardigt.³¹

Het voedselbos-systeem dient geoptimaliseerd en uitgebreid te worden met ondersteuning van de overheid en kennisinstellingen om een weg te banen voor een opschaling van het totaal gerealiseerde oppervlak voedselbossen van 1000 ha in 2020 naar 5000 ha in 2025. Ook moet stadslandbouw opgeschaald worden met 1000 nieuwe “stadslanderijen” (zoals stadsboerderijen en verticale voedseltuinen). Het uitrollen van een pilot waarin voedselbosbouw geschikt gemaakt wordt voor grootschalige toepassing, ontwikkeling van eenduidige regelgeving m.b.t. de planologische status van voedselbossen en subsidieverstrekking zijn hierbij essentiële instrumenten.

GEZONDE EN DUURZAME VOEDING BETAALBAAR VOOR IEDEREEN

In 2050 zijn de lijnen tussen de consument en voedselproducenten korter en is ieder lid van de bevolking in staat om betaalbaar van gezonde en duurzame voeding te genieten. Het inslaan van producten in bulk loont niet langer, terwijl afname naar behoefte gestimuleerd wordt. Consumenten nemen hun producten seizoensgebonden af van zogenoemde herenboerderijen, voedselbossen of van ambachtsondernemingen waarbij iedere schakel in de keten een eerlijke prijs ontvangt. Alle lagen van de bevolking worden als gevolg hiervan financieel in staat gesteld en aangemoedigd om voor duurzaamheid te kiezen.³² Om gezonde en duurzame voeding voor iedereen betaalbaar te maken, pleiten we voor 1) een afschaffing van de belasting op groente, fruit en sojaproducten en een implementatie van een vleestaks en 2) het uitsluitend aanbieden van lokale en seizoensgebonden producten in overheidsinstellingen.

Voer een vleestaks in en schaf belasting op groente, fruit en sojaproducten af

Stimulatie wordt vaak gezien als een efficiënter en vriendelijker middel om tot bepaalde veranderingen te komen. Uitsluitende toepassing van stimulatie heeft zich echter niet effectief bewezen bij het verlagen van de consumptie van ongezonde (bewerkte) voeding en het verhogen van gezonde, veelal onbewerkte voeding uit de Schijf van Vijf.³³ Daarom pleiten we voor een verhoging van de belasting op vlees van 9% in 2021 naar 21% in 2025. De desbetreffende verhoging wordt allereerst ingevoerd op keurmerkloos vlees waarna de taks geleidelijk uitgebreid kan worden naar andere vleessoorten. Naast de invoer van een taks op bepaalde vleessoorten, schaffen we de BTW op groenten, fruit en sojaproducten af in 2025.³⁴

Uitsluitend aanbieden van lokale en seizoensgebonden producten in overheidsinstellingen

Verschillende groenten, vlees en vis worden gedurende het hele jaar geconsumeerd op basis van behoefte. Het produceren en consumeren van voedingsstoffen buiten reguliere seizoenen en buiten eigen regio leidt tot onnodige uitstoot en intensieve logistiek.³⁵ Behalve dat men buiten seizoenen om of voor niet-lokale voedingsstoffen veelal meer betaalt, wordt er nog niet voldoende gedaan om lokale seizoensconsumptie te stimuleren.

Aangezien stimulatie begint met het juiste voorbeeld geven, pleiten we ervoor om binnen overheidsinstellingen (rijksgebouwen, congressen, etc.) binnen vier jaar stapsgewijs over te stappen op het exclusief aanbieden van lokale seizoensgebonden voedingsmiddelen. Succesvolle implementatie binnen de overheid maken het na vier jaar mogelijk om tot gelijksoortige toepassingen te komen voor het bedrijfsleven en uiteindelijk consumenten.

THEMA WERKEN

Duurzaam Ondernemen

- In 2025 bestaan er geen maatschappelijke BV's zonder klimaatcommittering.
- In 2025 worden maatschappelijke BV's sterk gestimuleerd met (belasting)voordelen.

Consumptievermindering

- In 2025 zijn reclames van vervuilende sectoren verboden.
- In 2025 heeft de overheid in de 25 grootste steden deelplatformen ontwikkeld

DUURZAAM ONDERNEMEN

In 2050 streven we naar welzijn op de lange termijn. Onze economie is circulair en we ondernemen en investeren duurzaam en transparant. Doordat organisaties belanghebbenden betrekken, heeft hun duurzaamheidsbeleid veel draagvlak. De werkgelegenheid in duurzame industrieën is groot. We zetten onze kwaliteiten in voor zinvol werk dat bijdraagt aan een duurzame maatschappij. We zorgen ervoor dat een klimaatcommittering een juridische verplichting is bij maatschappelijk ondernemen. Daarnaast stimuleren we maatschappelijk ondernemen om de impact daarvan te vergroten.³⁶ Om deze toekomst voor 2050 te kunnen realiseren dient het kabinet in 2025: (1) een klimaatcommittering juridisch verplicht te maken voor maatschappelijke ondernemingen en (2) de rechtsvorm van een maatschappelijke onderneming te stimuleren door middel van integratie in Maatschappelijk Verantwoord Inkopen (MVI) en het geven van belastingvoordelen die vergelijkbaar zijn met hoe deze nu voor stichtingen bestaan.

Verplicht een klimaatcommittering voor de BVm

De Sociaal Economische Raad schreef in 2015 al een adviesrapport over maatschappelijk ondernemen.³⁷ Nyenrode en KPMG publiceerden een onderzoek als verkenning naar een wettelijke status voor deze ondernemingen.³⁸ Mona Keijzer, demissionair staatssecretaris van Economische Zaken & Klimaat in Rutte IV is hiermee aan de slag gegaan en zo lijkt er nu een wetsvoorstel aan te komen. Met name Social Enterprise NL krijgt dan eindelijk haar zin met een wettelijke (h)erkenning voor maatschappelijke ondernemingen. Het is echter nog onbekend hoe het wetsvoorstel er precies uit komt te zien.

Het valt te verwachten dat de variant die gekozen gaat worden een wettelijke verankering van de Code Sociale Ondernemingen is. Deze Youth Climate Deal neemt deze code dan ook als vertrekpunt voor een advies over de invulling van het wetsvoorstel.

Momenteel bevat de term ‘maatschappelijk doel’ niet verplicht een klimaatcomponent. Het maatschappelijk doel kan wel betrekking hebben op klimaat, maar dit is nog niet per definitie zo voor alle maatschappelijke ondernemingen. Voorbeelden van maatschappelijke doelen die nu gehanteerd worden zijn arbeidsparticipatie, sociale cohesie en energietransitie. Het belang van het reduceren van klimaatimpact moet verankerd worden in de rechtsvorm BVm. Het doel is behaald wanneer alle maatschappelijke ondernemingen zich committeren aan klimaatneutraliteit in 2050, in lijn met de Jonge Klimaatagenda 2.0.³⁹ De beschreven juridische status moet binnen vier jaar zijn doorgevoerd. Hierdoor hebben maatschappelijke ondernemingen de mogelijkheid om deze status aan te nemen en zich zo te committeren aan de reductie van de uitstoot van broeikasgassen.

Stimuleer de rechtsvorm BVm's met concrete voordelen

De verwachting is dat in eerste instantie alleen bestaande maatschappelijke ondernemingen de status van BVm zullen aannemen. Het is wenselijk dat ook reguliere BV's deze status willen aannemen, omdat dit de impact van de rechtsvorm BVm vergroot. Daarom is het vereist dat er concrete voordelen kleven aan de rechtsvorm BVm om de overstap aantrekkelijk te maken en bestaande maatschappelijke ondernemingen verder te ondersteunen.

Voor 2025 moeten er concrete financiële voordelen geformuleerd en verbonden zijn aan de nieuwe rechtsvorm BVm. Dit moet tot gevolg hebben dat in 2025 meer dan 80.000 maatschappelijke BV's bestaan. Wij willen een begin maken door de rechtsvorm BVm te integreren in Maatschappelijk Verantwoord Inkopen (MVI) en het belastingvoordelen te verschaffen vergelijkbaar aan die van stichtingen.

CONSUMPTIE VERMINDERING

In 2050 is onze mentaliteit in lijn met het principe ‘voldoende is genoeg’ en is de consumptiemaatschappij verleden tijd. We consumeren minder, betalen de ‘true price’ voor onze impact op milieu en mens en handelen vanuit een harmonie tussen mens, milieu en welzijn. Het bezit van producten is veel minder belangrijk, omdat we toegang hebben tot het gebruik van veel producten. Producenten blijven veelal eigenaar van hun producten. Hierdoor hebben zij een commercieel belang om ervoor te zorgen dat de producten lang meegaan, gerepareerd kunnen worden en zuinig zijn. De invoering van een materialenpaspoort vergemakkelijkt dit. Onze toegenomen vrije tijd besteden we duurzaam, creatief, sociaal en gezond.⁴⁰ Om deze toekomst voor 2050 te kunnen realiseren dient het kabinet in 2025 1) vervuilende reclames te verbieden en 2) in de 25 grootste steden deelplatformen te ontwikkelen.

Verbied reclames van vervuilende sectoren

Grofweg 45% van de wereldwijde broeikasgasuitstoot komt vrij bij de productie van auto's, kleren, voedsel, huizen en andere producten die men iedere dag gebruikt. Bij deze productie stoten we broeikasgassen uit, richten we milieuschade aan en gebruiken we jaarlijks meer hulpbronnen dan de aarde ons biedt. We hebben als mensheid gemiddeld 1,6 aardes nodig hebben om ons huidige consumptiepatroon voort te zetten. Voor een duurzame levensstijl moeten we daarom genoeg nemen met minder, maar vooral ook anders. Dagelijks worden jongeren echter zowel online als offline overladen met advertenties die een materialistische levensstijl promoten.⁴¹ Dit werkt overconsumptie in de hand.

Een 1,5-graadsamenleving vraagt om het einde van de consumptiemaatschappij. Daar moeten we vandaag mee beginnen. Daarom moet er als eerste stap, in navolging van leiders zoals The Guardian en de stad Amsterdam, een verbod worden ingesteld op reclames van vervuilende sectoren.^{42,43} Vervuilende sectoren, zoals de olie- en gasector, de luchtvaartsector en de (niet-elektrische) autosector, mogen geen marketingactiviteiten meer ontplooiën. Dit omvat onder andere zowel online als offline reclame, sponsoring, branded activiteiten, etc. Na verloop van tijd kan dit verbod worden uitgebreid naar andere vervuilende sectoren, zoals de vleessector. Zo voorkomen we greenwashing en de verleiding om meer te vliegen. Daarnaast bouwen we hiermee aan de levensstijl voor de 1,5-graadsamenleving.

Ontwikkel deelplatformen in de 25 grootste steden

Huishoudens in Nederland veroorzaken hun grootste impact op het milieu door het verbruik van consumptiegoederen, zoals mobiele telefoons, gereedschap, kleding en meubels.⁴⁴ Deze impact is groter dan bijvoorbeeld het eten van vlees of vliegen. Consumptievermindering is dus cruciaal voor de verduurzaming van de economie. In de huidige consumptiemaatschappij bezitten we het overgrote deel van de producten die we gebruiken. Dit is ontzettend zonde van grondstoffen en van potentie. Veel producten worden in hun levensduur slechts weinig gebruikt. Deelplatformen kunnen hiervoor van waarde zijn, maar ervaren nog vaak uitdagingen rondom onder andere voorfinanciering.

In de 1,5-gradsamenleving gaan we van bezit naar gebruik. Producten worden als diensten aangeboden, waardoor we voornamelijk gaan betalen voor (gedeeld) gebruik in plaats van dat we producten kopen en bezitten. Zo consumeren we minder, terwijl we toch toegang houden tot belangrijke producten. De overheid moet proactief aan de slag om deelplatformen te ondersteunen en te stimuleren. In 2025 moet de overheid daarom samen met gemeenten en bestaande platforms in de 25 grootste steden deelplatforms opgezet hebben voor 100 'deelparels'. Deelparels zijn producten die een zware milieu-impact hebben op het gebied van grondstoffen en in de productiefase, maar die in de gebruiksfase juist een lage milieu-impact hebben.

THEMA ONDERWIJS

Whole School Approach

- In 2025 duurt het niet langer dan 2 jaar totdat duurzaamheid in het curriculum weer wordt geëvalueerd.
- In 2025 ligt er een plan van aanpak voor de implementatie van de Whole School Approach.

Duurzame leeromgeving

- In 2025 is het totale oppervlak van onze schoolpleinen 50% groen.
 - In 2025 helpt de overheid scholen om de buitenschoolomgeving te vergroenen en te verduurzamen.
-

WHOLE SCHOOL APPROACH

In 2050 vormt duurzaamheid een integraal thema binnen het onderwijs. Kennis en vaardigheden voor duurzame ontwikkeling worden van jongs af aan aangeleerd aan de hand van relevante vraagstukken en onafhankelijk lesmateriaal. Er ligt een bijzondere nadruk op vergroening, waardoor kinderen leren met respect om te gaan met het milieu. Zo wordt de basis gelegd voor een duurzaam wereldbeeld.⁴⁵ Om duurzaamheid centraal te zetten in het onderwijs, pleiten wij voor 1) een verplichte evaluatie van het curriculum om de twee jaar en 2) een concreet plan van aanpak om de Whole School Approach te implementeren in het Nederlandse onderwijs.

Niet langer dan 2 jaar wachten met het evalueren van het curriculum

Het huidige curriculum dateert uit 2006 en sluit niet meer aan bij deze tijd. De wettelijk verplichte lesstof geeft onvoldoende antwoord op de (duurzaamheids)vraagstukken waar jongeren zich geconfronteerd mee zien. We mogen niet langer 15 jaar wachten met het updaten van onze curricula. Momenteel wordt het curriculum herzien. Om te voorkomen dat het curriculum weer zo verouderd raakt, moet er vanaf 2021 elke twee jaar een evaluatie plaatsvinden. Daarbij geeft een jongerencurriculumcommissie advies over de aansluiting van de kerndoelen en eindtermen bij de maatschappij en de duurzaamheidsopgave. Deze jongerencommissie bestaat uit jongeren met aantoonbare ervaring in de onderwijssector. Op deze manier zorgen we ervoor dat onze kinderen een opleiding krijgen die hen voorbereidt voor de wereld waarin zij opgroeien.

In 2025 ligt er een plan van aanpak voor de implementatie van de Whole School Approach

De Whole School Approach is een integrale aanpak voor duurzaamheid in het schoolsysteem. Met de Whole School Approach komt duurzaamheid op school terug op verschillende plekken: bedrijfsvoering, curriculum en visie.⁴⁶ Hoewel steeds meer scholen proberen een invulling te geven aan het onderwerp duurzaamheid, is de Whole School Approach voor veel scholen nog onbekend. Een geïntegreerde schoolaanpak is nog ver te zoeken.

Het Ministerie van Onderwijs Cultuur en Wetenschap voert onderzoek uit naar de stappen die gezet moeten worden om de Whole School Approach te implementeren in het basis- en middelbaar onderwijs. Uiterlijk in 2025 brengt het ministerie op grond van dit onderzoek een plan van aanpak uit met een concreet stappenplan. In het onderzoek en het plan van aanpak moeten in ieder geval de volgende onderwerpen aan bod komen: (1) holistisch aanbod van duurzaamheid in het curriculum en het leerproces (2) plek duurzaamheid in lerarenopleiding (3) om- en bijscholing van huidige docenten en (4) een duurzame leeromgeving.

DUURZAME LEEROMGEVING

Om duurzaamheid bij nieuwe generaties te normaliseren, is het belangrijk dat zij er van jongs af aan mee in contact staan. Daarom zijn alle scholen in 2050 duurzaam en hebben zij een groene leeromgeving.⁴⁷ Momenteel moeten scholen al verduurzamen (CO2 neutraal worden), maar de vergroening is nog niet ver gevorderd. Om het doel voor 2050 te kunnen realiseren dienen er in 2025 (1) minder geheel grijze schoolpleinen te zijn en (2) een landelijk aanpak te zijn geïmplementeerd dat samengaat met subsidiemogelijkheden.

Vermindering van het aantal grijze schoolpleinen met 50%

Op dit moment bestaat circa 80% van de buitenruimte van scholen uit verhard oppervlak. Slechts een klein deel is groen en natuurlijk. Groene schoolpleinen zijn schoolpleinen met een aantal natuurlijke elementen, zoals zand, gras, water, bomen en schooltuinen.

Kenmerkend aan een groen schoolplein is dat de natuurlijke elementen zo zijn aangelegd dat de leerlingen er in en met de natuur kunnen verblijven en (buiten) kunnen leren. Groene schoolpleinen hebben een duurzaam educatief karakter. Uit onderzoek blijkt verder dat groene schoolpleinen bijdragen aan andere beleidsthema's zoals het welzijn en het sociaal klimaat op school.

In 2025 is in ieder geval 50% van het totale schoolpleinoppervlak van basis- en middelbaar onderwijs groen. Zo gaan we van 80% grijs naar tenminste 50% groen. Er moet een nationaal plan voor de vergroening van schoolpleinen komen om dit te bewerkstelligen. Bij de herinrichting worden leerlingen en werknemers betrokken, want dat biedt een uitstekende leermogelijkheid. Uit onderzoek blijkt verder dat groene schoolpleinen bijdragen aan andere beleidsthema's zoals het welzijn en het sociaal klimaat op school.^{48,49}

In 2025 heeft de Rijksoverheid een aanpak geïmplementeerd (inclusief subsidiemogelijkheden), die alle scholen faciliteert bij de vergroening en verduurzaming van de buitenschoolomgeving.

Om de vergroening van schoolpleinen te realiseren hebben scholen (financiële) ondersteuning nodig. Momenteel zijn er diverse stappenplannen en subsidies beschikbaar vanuit provincies en gemeenten. Deze zijn versnipperd en blijken niet toereikend te zijn om op landelijk niveau vergroening te realiseren.

Om concrete stappen te zetten, neemt de Rijksoverheid de regie en wordt er een landelijk plan van aanpak ontwikkeld. Dit plan, uiterlijk in 2022 gereed, ondersteunt scholen bij de te nemen stappen, beschrijft gemeentelijke en provinciale subsidiemogelijkheden en geeft aan hoeveel aanvullende landelijke subsidies beschikbaar worden gesteld. Het uitgangspunt hierbij is dat het Rijk minimaal 25% cofinanciering levert voor de fysieke transformatie van de buitenschoolomgeving.⁵⁰

THEMA CIRCULARITEIT

Dwang en Drang

→ In 2025 is 23 miljard euro aan belastingen verschoven van arbeid naar grondstoffen.

→ In 2025 is er een circulariteitswet ingevoerd.

Circulaire producten

→ In 2025 is een reparatie-index verplicht voor elektronische apparaten.

→ In 2025 is er een ambitieuze circulaire innovatieaanpak en -fonds.

DWANG EN DRANG

In 2050 heffen overheden hoge belastingen op broeikasgassen, grondstoffen en vervuiling, terwijl de belasting op arbeid juist laag is. De hoge belastingen ontmoedigen vervuiling door bedrijven en individuen. Met de belasting op vervuiling betalen we tevens de ‘true price’ voor producten en diensten. Door arbeid tegelijkertijd laag te belasten is onderhoud en reparatie aantrekkelijker en in de meeste gevallen goedkoper dan het weggooien en vervangen van producten en materialen. Door deze belastingen internationaal af te stemmen, voorkomen we dat vervuilers naar het buitenland verplaatsen.⁵¹ Om deze transitie naar een circulaire economie voor 2050 te realiseren dient het kabinet in 2025: (1) een fiscale vergroening te realiseren door 23 miljard euro aan belastingen te verschuiven van arbeid naar grondstoffen en (2) een circulariteitswet in te voeren met een duidelijk doel voor 2030 en 2050.

Realiseer een fiscale vergroening door 23 miljard euro aan belastingen te verschuiven van arbeid naar grondstoffen

Het huidige belastingstelsel past niet bij een circulaire economie. Er wordt namelijk relatief veel belasting geheven op arbeid en juist veel minder op het gebruik van natuurlijke hulpbronnen. Hierdoor ligt de incentive niet bij het optimaliseren van materiaalgebruik en is het vaak winstgevender om nieuwe producten te verkopen in plaats van arbeid te verrichten om verkochte producten te repareren.

Om een gelijk speelveld te creëren is daarom een structurele verschuiving nodig van een belasting op arbeid naar een belasting op grondstoffen, vervuiling en emissies, in lijn met het Deltaplan Belastingen voor een Circulaire en Sociale Economie van The Ex'tax Project.⁵² Daarnaast is het op dit moment in de praktijk zo dat voor een product waarvoor in de eerste gebruikscyclus al btw in rekening is gebracht, opnieuw btw gerekend wordt wanneer het product wordt hergebruikt. Door de dubbele btw kan het secundaire product vaak niet concurreren met het lineaire alternatief. De dubbele belasting op hergebruikte producten dient dan ook te worden afgeschaft.

Voer een circulariteitswet in met een duidelijk doel voor 2030 en 2050.

Circulaire economie vergt een kabinetsbrede aanpak. Het beleid rondom de circulaire economie is op dit moment nog te vrijblijvend. Zo zijn er afspraken gemaakt om in 2030 50% circulair te zijn en in 2050 100% circulair te zijn. Aan deze afspraken zijn geen harde eisen verbonden. Indien dit niet wordt gehaald zijn er ook geen serieuze consequenties. Dat is een te vrijblijvende aanpak. Vrijblijvendheid is een groot obstakel en uit het verleden blijkt dat het een serieuze belemmering vormt voor de voortgang van de afspraken. Voor de circulaire economie dient de tijd van vrijblijvendheid daarom voorbij te zijn.⁵³

Er moet meer 'drang en dwang' komen. Daarom moet er, in parallel met de Klimaatwet, een circulariteitswet komen waarin:

- 5-jaarlijkse doelstellingen van 2021 tot 100% circulair in 2050 zijn vastgesteld,
- De overheid is er dan ook eraan gebonden om de doelen te halen;
- De verplichting is opgenomen om eens per jaar de instrumenteninzet te evalueren;
- Duidelijk is opgenomen hoe de voortgang wordt getoetst.

Alleen met deze eisen kan gekeken worden of en in hoeverre de afspraken worden nagekomen en de doelen gehaald worden.

CIRCULAIRE PRODUCTEN

In 2050 is onze economie 100% circulair en ondernemen we duurzaam en transparant. Onze productie draait op circulerende grondstoffen, aangedreven door hernieuwbare energiebronnen. Uitgangspunt hierbij is dat producten hun waarde zoveel en zo lang mogelijk behouden. Circulariteit is leidend voor het ontwerp van producten, productieprocessen en verdienmodellen. Producten die niet herbruikbaar of recyclebaar zijn, zijn uitgefaseerd. Om tot een echte circulaire economie te komen is het nodig dat zowel de vraag als aanbod van circulaire producten groter wordt. Daarnaast is het van belang dat het aantrekkelijker wordt voor consumenten en organisaties om circulaire producten te verkiezen boven de lineaire varianten.⁵⁴ Om de transitie naar een circulaire economie voor 2050 te kunnen realiseren dient het kabinet dan ook in 2025: (1) een reparatie-index te introduceren en verplicht te stellen voor alle elektronische apparaten en (2) de subsidieregeling een circulaire innovatieaanpak samen met een circulair innovatiefonds op te richten.

Introduceer en stel een reparatie-index verplicht voor alle elektronische apparaten

Een circulaire economie richt zich op het zo lang mogelijk in de cyclus houden van materialen en producten. Echter, in Nederland gooien wij al snel spullen weg wanneer ze kapot zijn. Vaak komt dit ook doordat producten hedendaags niet gemakkelijk te repareren zijn. Door het introduceren van een reparatie-index hebben consumenten vóór de aanschaf inzicht in de repareerbaarheid van een product. Introduceer daarom een reparatie-index en stel deze verplicht voor fabrikanten en distributeurs, startend bij de elektronische apparaten.⁵⁵ Hierbij is belangrijk om een onafhankelijke bepalingsmethode te ontwikkelen. Dit kan het voor de consument aantrekkelijker maken om repareerbare producten te kopen.

Circulaire innovatieaanpak en -fonds

Om de transitie naar een circulaire economie in gang te zetten moet Nederland vandaag verantwoordelijkheid nemen en maatregelen treffen. Het is hiervoor belangrijk dat circulaire producten in aanbod en vraag toenemen. Hiervoor is zowel technische als sociale innovatie hard nodig. De ontwikkeling van nieuwe technologieën en het harmoniseren van (circulaire) ketenprojecten zijn hier belangrijke voorbeelden van. Circulaire innovaties blijven echter achter bij de maatschappelijke noodzaak om over te gaan naar een circulaire economie en zuiniger om te gaan met grondstoffen. Onvoldoende continuïteit van investeringen en financiering van kennis zijn belangrijke knelpunten.⁵⁶

Het kabinet moet ruim baan geven aan de nieuwe, circulaire economie door (financiële) knelpunten weg te nemen. Een programmatische, meerjarige innovatieaanpak rond de transitieagenda's, inclusief samenwerking met onderwijsinstellingen is daarvoor essentieel. Ontwikkelde (keten)innovaties moeten vervolgens kunnen rekenen op financiering voor opschaling. Onderdeel van de aanpak is daarom ook een medefinancieringsfonds. Hier moet structureel minimaal 100 miljoen euro per jaar voor worden uitgetrokken.

THEMA ENERGIE

Maatschappelijk draagvlak voor duurzame energie

- In 2025 is de energietransitie en warmtetransitie zonder lokale inbedding verleden tijd.
- In 2025 is er een nationaal programma gedragsverandering en participatie.

Prikkels Plaatsen

- In 2025 zijn de impliciete subsidies op fossiele brandstoffen uitgefaseerd.
- In 2025 is er een transformatieve investeringsimpuls van 15 miljard euro gerealiseerd.

MAATSCHAPPELIJK DRAAGVLAK VOOR DUURZAME ENERGIE

In 2050 is Nederland CO2-neutraal.⁵⁷ Dit hebben we bereikt met een just transition waarin iedereen mee kan komen. Door nauwe betrokkenheid van burgers en gedragsverandering is er veel steun ontstaan voor het klimaatbeleid en de energietransitie en draagt iedereen zijn steentje bij aan een groene wereld. Momenteel leidt de energietransitie nog veelal tot weerstand. Om maatschappelijke betrokkenheid te stimuleren dient het kabinet daarom tot 2025: 1) 50 miljoen euro vrij te maken voor de professionalisering en opschaling van energiecoöperaties en 2) een nationaal programma duurzame gedragsverandering en participatie op te richten.

Maak 50 miljoen euro vrij voor de professionalisering en opschaling van energiecoöperaties en warmtecoöperaties.

In het hoofdstuk Draagvlak van het Klimaatakkoord is afgesproken dat de helft van duurzame energieproductie in 2030 onder het eigendom van lokale burgers en bedrijven valt. Eind 2020 waren er in Nederland al meer dan 600 energiecoöperaties, met bijna 100.000 leden of deelnemers. Ongeveer 5,7% van de wind op land en 1,6% van de zonne-energieproductie in Nederland is (in 2020) eigendom van burgercoöperaties.

Toch zijn er ook problemen. Onder andere problemen met netcapaciteit, gebrek aan informatie of misinformatie, beperkte beschikbaarheid van daken en financiering zorgen voor knelpunten bij de uitbreiding van energiecoöperaties. Reden voor actie, want de energietransitie en warmtetransitie kan simpelweg niet succesvol zijn zonder lokale inbedding.

Daarom moeten energiecoöperaties en warmtecoöperaties worden opgeschaald en geprofessionaliseerd. Zo kunnen ze meer projecten ontwikkelen en een grotere groep burgers betrekken. In het bijzonder bij de warmtetransitie is het belangrijk dat er ruimte wordt gegeven aan initiatieven van onderaf om steun te verwerven voor de warmtetransitie. Om dit te bevorderen dient 50 miljoen euro te worden vrijgemaakt voor de professionalisering en opschaling van energiecoöperaties.

Maak een nationaal programma duurzame gedragsverandering en -participatie.

Gedragsverandering is noodzakelijk om klimaatneutraliteit in 2050 te realiseren. Participatie-initiatieven en de 'Iedereen Doet Wat'-campagne (en de Klimaatweken) schieten momenteel echter tekort om echt de verbinding te maken met de burger. Uit het campagne-effectonderzoek blijkt bijvoorbeeld dat het aantal burgers dat welwillend is om te verduurzamen door de campagne niet is gegroeid.⁵⁸ Ook het kennisniveau van burgers is niet toegenomen.

Duurzame gedragsverandering en succesvolle participatie vragen dus om een meer intensieve en samenhangende aanpak waarbij een doordachte combinatie van intensieve voorlichting, fiscale prikkels, normering en samenwerking met bedrijven benodigd is. In een nationaal programma kunnen alle prikkels en initiatieven rondom duurzame gedragsverandering, informatiecampagnes en participatie bijeen worden gebracht. In dit programma dienen doelen voor gedragsverandering te worden opgenomen, zoals de verschuiving in eiwitconsumptie van dierlijk naar plantaardig, de reductie van gereden autokilometers, energiebesparing en consumptievermindering.

PRIKKELS PLAATSEN

In 2050 is alle opgewekte energie écht groen en niet slechts op papier. Ook gaan we bewust om met energie. We slaan onze energie eenvoudig en kostenefficiënt op, bijvoorbeeld in het slimme elektriciteitsnet van ver-voersmiddelen en woningen. Daarom is het niet nodig om duurzaam opgewekte energie op hetzelfde moment te gebruiken. De industrie is sterk geëlektrificeerd terwijl er juist ook in alle sectoren ontzettend veel energie is bespaard. De kosten van de transitie zijn eerlijk verdeeld en reflecteren ook de kosten van de schade aan het milieu waar dat van toepassing is.⁵⁹ Om dit te bereiken dient het kabinet in 2025: 1) alle impliciete subsidies op fossiele brandstoffen volledig uit te faseren en 2) een investeringsimpuls van minimaal 15 miljard euro voor het klimaat te realiseren.

Faseer de impliciete subsidies op fossiele brandstoffen uit

Jaarlijks loopt de overheid miljarden mis vanwege kortingen en vrijstellingen op energieverbruik van fossiele brandstoffen. Volgens het Ministerie van Economische Zaken en Klimaat was dit bedrag voor 2020 bijna 4,5 miljard euro.⁶⁰ Volgens Milieudefensie is dit bedrag zelfs 8,3 miljard euro per jaar.⁶¹ Dit geld stimuleert het gebruik van fossiele brandstoffen en werkt daarmee de klimaatdoelen tegen.

Faseer daarom de impliciete subsidies op het gebruik van fossiele brandstoffen (in o.a. de industrie) in de vorm van belastingvrijstelling/-korting, voor onder andere metallurgische en mineralogische procedés, uit. De kortingen en vrijstellingen moeten stapsgewijs worden afgebouwd, zodat ze in 2025 helemaal uitgefaseerd zijn. Hiermee stimuleren we de elektrificatie van bedrijfsprocessen en creëren we een eerlijk speelveld voor de nieuwe economie.

Realiseer een transformatieve investeringsimpuls minimaal 15 miljard euro voor de energietransitie.

Momenteel wordt klimaatbeleid betaald uit de Opslag Duurzame Energie (ODE). Meer klimaatactie leidt dus direct tot meer kosten voor huishoudens en bedrijven. Dit stuut op groeiende weerstand onder de bevolking. Om een versnelling te realiseren moet additioneel klimaatbeleid daarom óók uit de algemene middelen worden gefinancierd. De huidige omstandigheden op de kapitaalmarkt en het advies van de DNB om de coronakosten over meerdere generaties uit te smeren, bieden namelijk kansen voor een extra kapitaalinjectie voor klimaatbeleid.⁶²

Tot 2025 moet, naast de opbrengsten uit de ODE, 15 miljard euro uit de algemene middelen worden vrijgemaakt voor de klimaattransitie. Dit geld moet voor twee doeleinden worden aangewend: ondersteuning van lagere overheden (gemeenten) in de energietransitie en grootschalige transformatieprojecten. Gemeenten hebben tot 2025 meer dan 2 miljard euro extra nodig voor de energietransitie.⁶³ Naast deze ondersteuning is er ook stevige ondersteuning nodig van transformatieve projecten.

Een klimaatneutrale economie in 2050 vraagt om een fundamentele verandering van de economie, maatschappelijke systemen en de industriële structuur.⁶⁴ Doorbraaktechnologieën zijn nodig voor versnelde verduurzaming en het voorkomen dat investeringen verdwijnen naar het buitenland. Een gerichte inzet op nog marktonrijpe maar veelbelovende technieken helpt sectoren de omslag naar klimaatneutraliteit te maken. Hiertoe behoort onder andere de ontwikkeling van staal zonder uitstoot, chemie zonder uitstoot, elektrificatie van de industrie en de waterstofbackbone.⁶⁵

THEMA MOBILITEIT

Minder Reizen

- In 2025 zijn vluchten korter dan 750 kilometer niet meer toegestaan.
- In 2025 is flexibel werken en vanaf de gewenste locatie werken de norm.

Anders en duurzamer reizen

- In 2025 is er geen duur openbaar vervoer meer, maar is het minimaal 30% goedkoper
- In 2025 is het programma 'Mobility as a Service' grootschalig uitgerold

MINDER REIZEN

Het is niet duurzaam om zo veel te reizen als we nu doen. De afstanden die we afleggen worden steeds groter, zowel wat betreft woon-werkverkeer als onze vakanties. In 2050 gaan we bewust en efficiënt om met (internationale) zakenreizen. Goede telecommunicatiemiddelen maken het mogelijk om op een prettige manier digitaal te overleggen op afstand. In 2050 gaan we meestal dicht bij huis op vakantie, in eigen land of elders binnen Europa. Vliegtickets zijn duur door het integreren van de echte kostprijs en de afschaffing van belastingvrijstellingen. We gaan bijna nooit intercontinentaal op reis en vliegen nauwelijks.⁶⁶ Om deze toekomst voor 2050 te kunnen realiseren dient het kabinet voor 2025: (1) vluchten onder de 750 km te verbieden; (2) van flexibel werken en vanaf de gewenste locatie werken de norm te maken.

Sta geen vluchten korter dan 750 km niet meer toe

Bijna een derde van de vluchten die vanaf Nederland vertrekt is een korte afstandsvlucht van minder dan 750 kilometer. Dit gaat om meer dan 200.000 vluchten per jaar die samen meer dan 23 miljoen passagiers vervoeren. Daarmee zijn deze korteafstandsvluchten vanaf Nederlandse luchthavens jaarlijks verantwoordelijk voor 3,48 Mton CO₂-emissie. Ter illustratie, dit is meer dan de totale CO₂-reductie doelstellingen uit het Klimaatakkoord voor de gebouwde omgeving (3,4 Mton) of de landbouwsector (3,5 Mton) tot 2030.⁶⁷ Er wordt dus nog altijd veel te veel gevlogen in Europa en de luchtvaartindustrie is nog zeer terughoudend als het gaat om klimaatactie. Met name vluchten op korte afstanden kunnen goed worden vervangen door de trein, mits hier de politieke daadkracht voor bestaat.

De recente 2019-2020 Climate Survey van de European Investment Bank concludeerde dat 72% van de Europeanen een vliegbelasting ondersteunt en dat 62% achter een verbod op korte afstandsvluchten staat.⁶⁸ Frankrijk heeft in ruil voor financiële steun tijdens de coronacrisis geëist dat de vliegmaatschappijen snel gaan verduurzamen en korte vluchten waarvoor een treinverbinding van minder dan 2-2,5 uur beschikbaar is drastisch te reduceren.⁶⁹ Het kabinet moet daarom voor 2025 geen (internationale) vluchten meer toestaan die korter zijn dan 750 kilometer. Dit is een noodzakelijke stap om emissies te verlagen. De overheid biedt gratis omscholing aan voor het eventuele banenverlies in de luchtvaartsector ten gevolge van dit vliegverbod en werkt in de aanloop naar het verbod samen met vakbonden, milieuorganisaties en bedrijven.

Maak van flexibel werken en vanaf de gewenste locatie werken de norm

In 2020 heeft Nederland massaal kennisgemaakt met thuiswerken. Ondanks de negatieve omstandigheden waren veel mensen blij om niet langer elke dag in de file te hoeven staan en om meer vrijheid te hebben in het indelen van de dag. Daarnaast zijn tijdens de coronacrisis veel zorgen over thuiswerken bij werkgevers weggenomen. Werkgevers geven aan dat ze gedeeltelijk thuiswerken na de corona pandemie in stand willen houden. Het CPB geeft aan dat werknemers van plan zijn na de pandemie gemiddeld 8 uur per week thuis te gaan werken. Voor werkenden in de zakelijke dienstverlening en ambtenaren ligt dit aantal uren bijna dubbel zo hoog.⁷⁰

Thuiswerken is duurzamer en heeft ook maatschappelijke voordelen.⁷¹ Naast meer thuiswerken is ook flexibel werken, waarbij men zelf de werktijden indeelt, een goede manier om woon-werkverkeer te verduurzamen. Wanneer er flexibel wordt gewerkt, kunnen we de reizen van en naar werk beter verspreiden. Hiermee worden files teruggedrongen en wordt de drukte in het OV beter verdeeld. Zo wordt reizen met het OV ook meteen prettiger.

Er is nu momentum om het fulltime werken op kantoor en het werken van negen tot vijf te ontmoedigen. De overheid moet van de bereidwilligheid, die er nu bij zowel werknemers als werkgevers is, gebruik maken met een goede strategie voor duurzaam woon-werkverkeer na de coronacrisis. Flexibel werken en werken vanaf de gewenste locatie hoort daarbij. De Rijksoverheid en andere overheidsinstellingen moeten het goede voorbeeld geven. Eind 2021 moeten zij een plan hebben voor een goede thuis - kantoor verdeling met flexibele werktijden voor hun werknemers. In de jaren daarna werkt de overheid samen met een steeds grotere groep werkgevers en vakbonden om ervoor te zorgen dat thuiswerken en flexibel werken de 'nieuwe normaal' wordt.

ANDERS EN DUURZAMER REIZEN

In 2050 zijn we massaal overgestapt van de eigen auto naar het openbaar vervoer en de deelauto. Alleen in uitzonderlijke gevallen heeft iemand nog een eigen auto en gaat iemand nog met het vliegtuig. Nieuwe en duurzame vormen van mobiliteit zijn cruciaal om de aanhoudende problemen van het Nederlandse mobiliteitssysteem - broeikasgassen, stikstof, ruimtegebrek, vervoersarmoede - aan te pakken. Voor een succesvolle transitie is het belangrijk duurzame mobiliteit te versterken en te innoveren. Daarnaast wegen werkgevers de impact op milieu en mens mee bij de keuze voor een manier van reizen en gunnen eventuele extra reistijd aan hun medewerkers als ze voor duurzaam kiezen.⁷² Door een goede Europese (snel)laadinfrastructuur is het afleggen van langere afstanden mogelijk.⁷³ Om deze toekomst voor 2050 te kunnen realiseren dient het kabinet in 2025: (1) ervoor te zorgen dat openbaar vervoer niet duur meer is, maar minimaal 30% goedkoper; (2) het programma 'Mobility as a service' grootschalig in wijken uit te rollen.

Geen duur openbaar vervoer meer, maar minimaal 30% goedkoper

Openbaar vervoer moet in alle delen van Nederland een goed alternatief zijn voor de auto. Daarnaast moet het openbaar vervoer verder worden uitgebreid in stedelijke regio's. Recente rapporten tonen aan dat men in Nederland ten opzichte van andere Europese landen meer de auto pakt en er minder met de bus/metro/tram wordt gereisd.⁷⁴ Daarnaast toont Eurostat aan dat Nederland de duurste transportservices (waar openbaar vervoer onder valt) van Europa heeft en zelfs 45% duurder dan gemiddeld is.⁷⁵ Terwijl Nederlanders het openbaar vervoer gemiddeld waarderen met een 7,8, geven ze op prijs een onvoldoende.

Openbaar vervoer is essentieel om de uitstoot op gebied van mobiliteit te reduceren. Nederland zou een voorbeeld moeten nemen aan andere landen die openbaar vervoer zo goedkoop mogelijk proberen te maken. In Luxemburg is het openbaar vervoer zelfs gratis!⁷⁶ De overheid moet stappen zetten om ervoor te zorgen dat het openbaar vervoer in Nederland in 2025 niet duurder is dan gemiddeld in Europa. Recente onderzoeken suggereren dat de kosten van het openbaar vervoer daarvoor zullen moeten dalen met minimaal 30%.⁷⁷

Rol het programma 'Mobility as a service' uiterlijk in 2025 grootschalig uit

De uitrol van nieuwe mobiliteitssystemen zijn cruciaal om ons dagelijks vervoer te verduurzamen. Mobility as a Service (MaaS) is een manier om vele nieuwe modaliteiten zoals deelvervoer samen te brengen en als deur-tot-deur service aan te bieden aan de reiziger.

De modaliteiten die daarop aangesloten zijn, zijn veelal te vinden in centrum van grote steden, zoals de tram, metro, bus, trein, deelfietsen en andere deelmodaliteiten. De overheid heeft sinds 2019 een zevental nationale MaaS-pilots opgezet en aangegeven dat indien de pilots aanslaan hierop voortgebouwd zal worden.

Voor een goede uitrol van MaaS als nieuw mobiliteitssysteem moet er ruimte gemaakt worden voor hubs in veel wijken en moet dit voor 2025 grootschalig uitgerold gaan worden. Diverse organisaties pleiten voor dergelijke hubs per wijk, waar meerdere vervoermiddelen en diensten samenkomen en waar deelmobiliteit georganiseerd wordt voor bewoners, bijvoorbeeld met deelauto's, deelscooters, deel(e-)fietsen, bakfietsen en pakketzuilen. Zo wordt collectief vervoer de standaard voor ons dagelijkse verkeer, in plaats van privaat vervoer. Daarbij is er aandacht nodig voor diverse typen hubs, waarbij in de steden andere behoeften zullen zijn dan in het buitengebied. Zo kan de parkeernorm - die nu voor de meeste woningtypen tussen de 1,5 en 2,8 parkeerplaatsen per woning ligt - worden verlaagd en kunnen wegen worden versmald om ruimte te creëren voor de voetganger, fiets, OV, deelauto en de natuur.

BIBLIOGRAFIE

- 1 Lenders, Roman, Max Steenbrink en Riezwaan Dinmahomed. "Politiek Leiderschap: We Hebben Leiders Nodig, Geen Volgers." Utrecht: Jonge Klimaatbeweging, 25 maart, 2021. <https://www.jongeklimaatbeweging.nl/wp-content/uploads/2021/03/Politiek-Leiderschap.pdf>
- 2 Faber, Albert, Peter de Goede, and Margot Weijnen. "Klimaatbeleid Voor De Lange Termijn: Van Vrijblijvend Naar Verankerd ." Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, oktober 2016.
- 3 Brown, Baroness. "What Does Brexit Mean for UK Climate Policy," 10 februari, 2018. <http://dcubrexitinstitute.eu/wp-content/uploads/2018/02/Baroness-Brown-What-does-Brexit-mean-for-UK-climate-policy.ppt.pdf>
- 4 Jonge Klimaatbeweging, Jonge Klimaatagenda 2.0, 2019. <https://www.jongeklimaatbeweging.nl/jonge-klimaatagenda-2-0/5> Omgevingsweb, Landschap verdient volwaardige plek in het ruimtelijk beleid, Omgevingsweb, 11 november 2019. <https://www.omgevingsweb.nl/nieuws/landschap-verdient-volwaardige-plek-in-het-ruimtelijk-beleid/>
- 6 Nationaal Programma Regionale Energie Strategie, Zuinig en zoveel mogelijk meervoudig ruimtegebruik, 2020. <https://www.regionale-energiestrategie.nl/ondersteuning/handreiking/afwegingskaders/toelichting+ruimtegebruik/zuinig+en+zoveel+mogelijk+meervoudig+ruimtegebruik/default.aspx>
- 7 Provincie Zuid-Holland, Meervoudig ruimtegebruik, n.d. <https://www.zuid-holland.nl/onderwerpen/ruimte/ruimtelijke/handreiking/algemene/meervoudig/>
- 8 Noord-Hollandse Energie Regio, Kansen voor meervoudig ruimtegebruik, 2020. <https://energieregionhz.nl/kansen-voor-meervoudig-ruimtegebruik>
- 9 Planbureau voor de Leefomgeving, Zorg voor landschap, naar een landschapsinclusief omgevingsbeleid, 2019. https://www.pbl.nl/sites/default/files/downloads/pbl-2019-zorg-voor-landschap-3346_0.pdf?_ga=2.6166323.1430558193.1616711028-1945683922.1616711028
- 10 Rijksoverheid, Nationale Omgevingsvisie, 2020. <https://www.rijksoverheid.nl/binaries/rijksoverheid/documenten/rapporten/2020/09/11/nationale-omgevingsvisie/Nationale+Omgevingsvisie+-+Duurzaam+perspectief+voor+onze+leefomgeving.pdf>
- 11 Landelijke Vereniging Gemeenschappelijk Wonen van ouderen, Hoe gaat het met de woongemeenschap? Uitkomst enquête Merwaarde en Knelpunten Gemeenschappelijk Wonen, 2017. <https://www.lvgo.nl/wp-content/uploads/2017/10/Uitslag-enquete-LVGO.pdf>
- 12 Verwey-Jonker Instituut, Gemeenschappelijk wonen: een literatuurstudie, 2008. https://www.verwey-jonker.nl/wp-content/uploads/2020/07/Gemeenschappelijk-wonen_literatuurstudie_3614-2.pdf
- 13 Woongroepen.nl, Wie graag in een woongroep wil wonen, stuit op enorme barrières, <https://woongroepen.nl/wie-graag-in-een-woongroep-wil-wonen-stuit-op-enorme-barrieres/>
- 14 Rijksdienst voor Ondernemend Nederland, Stimuleringsregeling Wonen en Zorg (SWZ), Laatst gewijzigd op 18 januari 2021. <https://www.rvo.nl/subsidie-en-financieringswijzer/stimuleringsregeling-wonen-en-zorg-swz>
- 15 Jonge Klimaatbeweging, Jonge Klimaatagenda 2.0, 2019. <https://www.jongeklimaatbeweging.nl/jonge-klimaatagenda-2-0/>
- 16 Green Deal Groene Daken, Facts & Values Infographic Groenblauwe Daken, 2019. <https://www.greendealgroenedaken.nl/facts-values/>
- 17 Stowa, Meten op hoogte, Een overzicht van onderzoek op groenblauwe daken, 2019, <https://www.stowa.nl/sites/default/files/assets/PUBLICATIES/Publicaties%202019/STOWA%202019-23%20Meten%20op%20hoogte-HR.pdf>
- 18 Green Deal Groene Daken, Handreiking Natuurdaken, 2019. https://www.greendealgroenedaken.nl/wp-content/uploads/2019/04/GDGD_2019_Handreiking-Natuurdaken.pdf
- 19 Nationaal Daken Plan, 2021. <https://dakenplan.nl/>
- 20 Marian Stuiver, Joop Spijker, Sjerp de Vries, Robbert Snep, Zeven redenen om te investeren in een groene stad, Wageningen University & Research <https://www.wur.nl/nl/show-longread/Zeven-redenen-om-te-investeren-in-een-groene-stad.htm>

- 21 Groen in de Stad, Kamerbrief, Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, 5 september 2019. <https://www.rijksoverheid.nl/binaries/rijksoverheid/documenten/kamerstukken/2019/09/05/kamerbrief-over-groen-in-de-stad/kamerbrief-over-groen-in-de-stad.pdf>
- 22 Ministerie van Economische Zaken, Natuurlijk verder, Rijksnatuurvisie 2014, 2014. <https://www.rijksoverheid.nl/binaries/rijksoverheid/documenten/beleidsnota-s/2014/04/11/natuurlijk-verder/natuurvisie-april-2014-geactualiseerdehyperlink-juli2016.pdf>
- 23 Natuur in de Wijk, Instructies, <https://www.natuurindewijk.nl/instructies/>
- 24 Jonge Klimaatbeweging, Jonge Klimaatagenda 2.0, 2019. <https://www.jongeklimaatbeweging.nl/jonge-klimaatagenda-2-0/>
- 25 Rijksdienst voor Ondernemend Nederland, De Nederlandse landbouw en het klimaat, In opdracht van het ministerie van Economische Zaken, 2016. https://www.rvo.nl/sites/default/files/2016/12/RVO_De%20Nederlandse%20landbouw%20en%20het%20klimaat_Broch_def.pdf
- 26 Centraal Bureau voor de Statistiek, Emissies van broeikasgassen berekend volgens IPCC-voorschriften, 12 maart 2021. <https://www.cbs.nl/nl-nl/cijfers/detail/70946ned?dl=2628E>
- 27 Natuur & Milieu, Jaarlijkse Vegamonitor: Steeds minder mensen zien zichzelf als vleeseter Jaarlijkse Vegamonitor: Steeds minder mensen zien zichzelf als vleeseter, 22 januari 2021. <https://www.natuurenmilieu.nl/nieuwsberichten/jaarlijkse-vegamonitor-steeds-minder-mensen-zien-zichzelf-als-vleeseter/>
- 28 Sytske de Waart, Nederlandse Vegetariërsbond, Factsheet 1, Consumptiecijfers en aantallen vegetariërs, juni 2020. <https://www.vegetariërs.nl/serverspecific/default/images/File/Factsheet1Consumptiecijfersenaantallenvegetariërsv3.3juni2020.pdf>
- 29 Hans Dagevos, David Verhoog, Peter van Horne en Robert Hoste, Vleesconsumptie per hoofd van de bevolking in Nederland, 2005-2018, Wageningen University & Research, september 2019. <https://edepot.wur.nl/499852>
- 30 Siepel, L., Velthuis, D., Zondergeld, W., & Schimmel, W. (2018). Voedselbos Ketelbroek: een zegen in de drup. Velp. Hogeschool Van Hall Larenstein, studentenrapport. <https://greendealvoedselbossen.nl/wp-content/uploads/2019/03/rapport-VHL-voor-Water-schap-Limburg-waterbalans-voedselbos-ketelbroek.pdf>
- 31 Green Deal Voedselbossen, Factsheet Voedselbossen, september 2020. <https://greendealvoedselbossen.nl/wp-content/uploads/2020/10/factsheet-v4-lr.pdf>
- 32 Jonge Klimaatbeweging, Jonge Klimaatagenda 2.0, 2019. <https://www.jongeklimaatbeweging.nl/jonge-klimaatagenda-2-0/>
- 33 Bernhard Hommel, Veronica Janssen, Kiezen voor gezond hoe stimuleren we dat?, Universiteit Leiden, 2016. <https://www.universiteitleiden.nl/wetenschapsdossiers/grip-op-je-gezondheid/kiezen-voor-gezond-hoe-stimuleren-we-dat>
- 34 Ingrid Odegard, Pelle Sinke, Robert Vergeer, Duurzaamheidsbijdrage vlees, CE Delft, augustus 2019. <https://www.ce.nl/publicaties/2375/duurzaamheidsbijdrage-vlees>
- 35 Het Groene Brein, Hoe duurzaam is verwerking, transport en retail van voedsel? <https://kenniskaarten.hetgroenebrein.nl/kenniskaart-voeding-duurzaamheid/hoe-duurzaam-verwerking-transport-retail-voedsel/>
- 40 Jonge Klimaatbeweging, Jonge Klimaatagenda 2.0, 2019. <https://www.jongeklimaatbeweging.nl/jonge-klimaatagenda-2-0/>
- 41 Frick, Vivian, Ellen Matthies, John Thøgersen en Tilman Santarius. "Do Online Environments Promote Sufficiency or Overconsumption? Online Advertisement and Social Media Effects on Clothing, Digital Devices, and Air Travel Consumption." *Journal of Consumer Behaviour* 20, no. 2 (2020): 288–308. <https://doi.org/10.1002/cb.1855>.
- 43 Waterson, Jim. "Guardian to Ban Advertising from Fossil Fuel Firms." *The Guardian*. *Guardian News and Media*, 29 januari, 2020. <https://www.theguardian.com/media/2020/jan/29/guardian-to-ban-advertising-from-fossil-fuel-firms-climate-crisis>.
- 43 Bijlo, Esther. "Geen Vliegvakantie Meer in Tramhokje: Amsterdam Wil Fossiele Marketing Weren." *Trouw*, 21 december, 2020. <https://www.trouw.nl/duurzaamheid-natuur/geen-vliegvakantie-meer-in-tramhokje-amsterdam-wil-fossiele-marketing-weren~b-66861de/>.
- 44 Bergsma, Geert, Lynn Snijder, Maarten Bruinsma, and Lonneke de Graaff. "Top 10 Milieubelasting Gemiddelde Nederlandse Consument - Update." Delft: CE Delft, december 2020.

- 45 Jonge Klimaatbeweging, Jonge Klimaatagenda 2.0, 2019. <https://www.jongeklimaatbeweging.nl/jonge-klimaatagenda-2-0/>
- 46 Marenthe. "Whole School Approach: Dit Zijn De Obstakels En Kansen." *Leren voor Morgen*. <https://www.lerenvoormorgen.org/nieuws/whole-school-approach-dit-zijn-de-obstakels-en-kansen>.
- 47 Jonge Klimaatbeweging, Jonge Klimaatagenda 2.0, 2019. <https://www.jongeklimaatbeweging.nl/jonge-klimaatagenda-2-0/>
- 48 A.E. van den Berg et al., *The impact of greening schoolyards on the appreciation, and physical, cognitive and social-emotional well-being of schoolchildren: A prospective intervention study (Landscape and urban planning, 2018)*, 18, http://www.agnesvandenbergh.nl/greening_schoolyards_LUP.pdf
- 49 Wageningen University & Research et al., *Groene schoolpleinen, wat levert het op? Effecten van vergroening van vier schoolpleinen in een krachtwijk in Rotterdam 2010 – 2013 (2013)*, <https://edepot.wur.nl/283422>
- 50 Vincent van der Veen (IVN), interview over email, maart 24, 2021.
- 51 Jonge Klimaatbeweging, Jonge Klimaatagenda 2.0, 2019. <https://www.jongeklimaatbeweging.nl/jonge-klimaatagenda-2-0/>
- 52 "Deltaplan Belastingen Voor Een Circulaire En Sociale Economy." *The Ex Tax Project*, 1 februari, 2021. <https://ex-tax.com/wp-content/uploads/2021/01/Extax-rapport-Deltaplan-Belastingen-voor-een-Circulaire-en-Sociale-Economie-def.pdf>.
- 53 Schroder, Teun. "De Week Van De Circulaire Economie: Komt Er Een Circulariteitswet?" *Change Inc. Change Inc*, 1 februari, 2021. *De week van de Circulaire Economie: komt er een circulariteitswet?*
- 54 Jonge Klimaatbeweging, Jonge Klimaatagenda 2.0, 2019. <https://www.jongeklimaatbeweging.nl/jonge-klimaatagenda-2-0/>
- 55 Wiesmayer, Petra. "Frankrijk Loopt Voorop Met Reparatie-Index Voor Elektronische Producten," 30 december, 2020. <https://innovationorigins.com/nl/frankrijk-loopt-voorop-met-reparatie-index-voor-elektronische-producten/>.
- 56 Rijksoverheid, *Naar een economie zonder afval*, 2020. <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2020/04/20/bmh-11-naar-een-economie-zonder-afval>
- 57 Jonge Klimaatbeweging, Jonge Klimaatagenda 2.0, 2019. <https://www.jongeklimaatbeweging.nl/jonge-klimaatagenda-2-0/>
- 58 "Campagne-effect onderzoek 'Iedereen doet wat,'" *Rijksoverheid*, 23 januari, 2020, www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2020/01/23/campagne-effectonderzoek-iedereen-doet-wat.
- 59 Jonge Klimaatbeweging, Jonge Klimaatagenda 2.0, 2019. <https://www.jongeklimaatbeweging.nl/jonge-klimaatagenda-2-0/>
- 60 Eric Wiebes, "Kamerbrief over financiële prikkels voor fossiele brandstoffen in Nederland," *Rijksoverheid*, 14 september, 2020, www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2020/09/14/kamerbrief-over-financiele-prikkels-voor-fossiele-brandstoffen-in-nederland.
- 61 "Factsheet: Sponsor de toekomst, niet het verleden," *Milieudefensie*, 14 juli, 2020, <https://milieudefensie.nl/actueel/factsheet-sponsor-de-toekomst-niet-het-verleden>.
- 62 "Klaas Knot: spreid coronaschuld over meerdere generaties," *FD*, 10 juni, 2020, <https://fd.nl/economie-politiek/1347402/corona-schuld-over-meer-generaties-spreiden-vindt-klaas-knot>.
- 63 Michiel Maas, "Nog 1,8 miljard nodig voor klimaatdoelen overheden," *Binnenlands Bestuur*, 25 januari, 2021, www.binnenlandsbestuur.nl/ruimte-en-milieu/nieuws/nog-1-8-miljard-nodig-voor-klimaatdoelen.15861170.lynkx.
- 64 Laura van Geest, "Bestemming Parijs: Wegwijzer voor klimaatkeuzes 2030, 2050," *Rijksoverheid*, 29 januari, 2021, www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2021/01/29/bestemming-parijs-wegwijzer-voor-klimaatkeuzes-2030-2050.
- 65 "Visierapport 2030 - Urgenda," *Urgenda*, 2019, www.urgenda.nl/visie/rapport-2030/#:~:text=Het kán.,voedsel%2C produceren en energie opwekken.
- 66 Jonge Klimaatbeweging, Jonge Klimaatagenda 2.0, 2019. <https://www.jongeklimaatbeweging.nl/jonge-klimaatagenda-2-0/>
- 67 Royal Haskoning DHV, *Emissies van korte afstandsvluchten op Nederlandse luchthavens*, *Greenpeace.org*, november 2019. <https://www.greenpeace.org/static/planet4-netherlands-stateless/2019/11/1a843537-emissies-van-korte-afstandsvluchten-op-nederlandse-luchthavens.pdf>
- 68 European Investment Bank, *Europeans willing to reduce carbon-intensive transportation, 2019-2020 EIB Climate Survey*, 2020. <https://www.eib.org/en/infographics/ban-on-short-distance-flights>

- 69 Alex Ledsom, *France To Permanently Ban Many Short-Haul Flights*, *Forbes*, 23 juni 2020. <https://www.forbes.com/sites/alexledsom/2020/06/23/france-to-permanently-ban-many-short-haul-flights/?sh=1294d7293a0a>
- 70 Jongen, Egbert, Paul Verstraten en Christian Zimpelmann, *Thuiswerken vóór, tijdens en ná de coronacrisis (2021)*. https://www.cpb.nl/sites/default/files/omnidownload/CPB-Achtergronddocument-Thuiswerken-voor-tijdens-en-na-de-coronacrisis_1.pdf
- 71 Natuur & Milieu, “1,5 Dag Thuiswerken Scheelt Nederlanders 3 Miljard Kilometers per Jaar.” 24 september, 2020. <https://www.natuurenmilieu.nl/nieuwsberichten/15-dag-thuiswerken-scheelt-nederlanders-3-miljard-kilometers-per-jaar/>.
- 72 Klösters, Melanie, Jorinde Westra, and Charlotte de Graaff. “Woon-Werkverkeer: Op Weg Naar Flexibel En Duurzaam Woon-Werkverkeerbeleid.” Utrecht: Jonge Klimaatbeweging, 25 maart, 2021. <https://www.jongeklimaatbeweging.nl/wp-content/uploads/2021/03/Mobiliteit.pdf>
- 73 Jonge Klimaatbeweging, *Jonge Klimaatagenda 2.0*, 2019, <https://www.jongeklimaatbeweging.nl/jonge-klimaatagenda-2-0/>
- 74 European Commission, *Transport in the European Union, Current Trends and Issues*, Maart 2019. <https://ec.europa.eu/transport/sites/transport/files/2019-transport-in-the-eu-current-trends-and-issues.pdf>
- 75 Eurostat, *ec.europa.eu, Comparative price levels of consumer goods and services, Data december 2020, Laatst gewijzigd in juni 2021*. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Comparative_price_levels_of_consumer_goods_and_services#Price_levels_for_personal_transport_equipment.2C_transport_services.2C_communication.2C_restaurants_and_hotels
- 76 Alex Ledsom, *This European Country Has Made Its Public Transportation Free*, *Forbes*, 14 maart 2020. <https://www.forbes.com/sites/micheleherrmann/2020/03/14/luxembourg-public-transportation-free/?sh=273bdab21382>
- 77 Eurostat, *ec.europa.eu, Comparative price levels of consumer goods and services, Data december 2020, Laatst gewijzigd in juni 2021*. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Comparative_price_levels_of_consumer_goods_and_services#Price_levels_for_personal_transport_equipment.2C_transport_services.2C_communication.2C_restaurants_and_hotels
- 78 Rijksoverheid, *Mobility as a Service (MaaS): multimodaal reisadvies op maat, Mobiliteit nu en in de toekomst*, 2019. <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/mobiliteit-nu-en-in-de-toekomst/mobility-as-a-service-maas>
-

Jongerenwerkgroep InnovatieExpo21:

- Lianne Havinga
- Masja Hoogendoorn
- Wouter van Groesen
- Sangitha Harmsen
- Naud Loomans
- Emil Beemer
- Jip van Grinsven

Jonge Klimaatbeweging

- Aniek Moonen
- Werner Schouten
- Lisabelle Busscher
- Melanie Klösters
- Riezwaan Dinmahomed
- Charlotte de Graaff
- Max Steenbrink
- Jorinde Westra
- Roman Lenders
- Laura de Vries
- Peter Nafzger
- Yousef Assad

Mede mogelijk gemaakt door

- Marja van der Sluis en Emma Boersma van het projectteam voor de InnovatieExpo21
- De deelnemers van de Youth Climate Deals workshops op 6 februari 2021

Dit bericht kan informatie bevatten die niet voor u is bestemd. Indien u niet de geadresseerde bent of dit bericht abusievelijk aan u is toegezonden, wordt u verzocht dat aan de afzender te melden en het bericht te verwijderen. De Staat aanvaardt geen aansprakelijkheid voor schade, van welke aard ook, die verband houdt met risico's verbonden aan het elektronisch verzenden van berichten.

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message. The State accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent in the electronic transmission of messages.